

KOMPLEMENTARITA VEDY A TEOLÓGIE

Pavel Hanes

0. ÚVOD

0.1 PROBLÉM NÁZVU

Názov obsahuje niekoľko implicitných ideí: (1) teológia nie je veda; (2) poznanie je nejednotné; (3) človek je schopný mať nadhľad nad teológiou a vedou ("Božie oko").

0.2 PODMIENKY KOMUNIKÁCIE

Prv, ako začneme hovoriť o komplementarite vedy a teológie, je nevyhnutné definovať pojmy a vytvoriť pre teológiu "miesto, kde by mohla existovať". Súčasný myslenie, ak vôbec s teológiou počíta, určuje jej miesto, ktoré je vymedzené predpokladmi a potrebami tzv. "vedeckého svetonázoru". V centre pozornosti sú pri tom údaje a metódy predovšetkým prírodných, hlavne matematizovateľných, vied. Teológia tu má odpovedať na otázky, ktoré tieto vedy síce nevedia zodpovedať, ale už formuláciou týchto otázok predurčujú obsah a možnosti teologického myslenia. Ak hovorím o potrebe "miesta" pre teológiu, mám tým na mysli také miesto, ktoré nie je určené alebo limitované otázkami ostatných vied, ale kde teológia odpovedá na otázky, ktoré vyplývajú z jej vlastného prameňa a predmetu skúmania.

S týmto úzko súvisí problém vzťahu medzi teológiou a vedou, ako tieto pojmy chápe dnešný človek. Ak chceme o ňom slobodne uvažovať, nevyhnutne musíme začať naše uvažovanie tak, že toto chápanie teológie sa najprv pokúsime upraviť tak, aby nebolo poplatné implicitnému svetonázoru určenému takmer výlučne prírodnými vedami. Východiskový problém vzťahu teológia-veda vidím teda v definícii teológie, čo je v skutočnosti problém odpovede na niektoré základné filozofické problémy - ontológie, epistemológie a axiológie:

(1) Ontológia rieši otázku aká je štruktúra reality - monistická, dualistická, alebo pluralistická? Definícia teológie najviac závisí od odpovede na túto otázku. (Ak má pravdu monizmus, teológia sa musí "pomestiť do jednej miestnosti" so všetkými ostatnými formami poznania.)

(2) Epistemológia sa okrem iného pýta, či je poznanie súčasťou fyzického (biologického a fyziologického) procesu - potom je poznanie človeka len výsledkom vstupných dát - alebo je možné považovať ľudské poznanie za "Božie oko"? Teológia, ktorá pracuje s tradičným pojmom zjavenia, nevyhnutne možnosť takého poznania predpokladá.

(3) Axiológia sa zaoberá problémom, či sa dá určiť hierarchia hodnôt. Teológia skúma viac ako iné odbory otázku významu a zmyslu vecí. Ak nie je možné vedieť, čo má najvyššiu hodnotu (Boh), a zároveň túto hodnotu poznávať, teológia stráca najvlastnejší zmysel existencie.

Ak pripustíme, že teológia môže mať na tieto otázky svoje vlastné odpovede, ktoré nie sú odvodené z iného typu poznania, vytvoríme (najprv aspoň hypotetické) miesto pre teológiu, ktorá bude môcť nezávisle diskutovať s vedeckým poznaním. Z tejto pozície je možné uvažovať o skutočnej komplementarite vedy a teológie, keďže teológia v tomto prípade má vlastné a nezávislé pole poznania a svoje vlastné metódy argumentácie.

Pochopiteľne, tento proces je možné dovést do extrému tak, že teológia ostatné formy poznania a poznávania ignoruje (ako sa to často dialo v minulosti). Nielenže takto stráca kontrolu a schopnosť kritickej sebareflexie, ale dostáva sa do akéhosi epistemologického geta, kde stráca schopnosť komunikovať s človekom súčasnosti. Preto treba zdôrazniť, že samostatné miesto pre teológiu nemá znamenať odtrhnutie od ostatných vied, prerušenie diskusie, alebo dokonca vyhlásenie vojnového stavu. Človek, ktorý myslí teológiu, musí byť zároveň schopný myslieť aj exaktnú vedu a naopak. Toto musí byť jeden z prvých postulátov kresťanského monoteizmu.

Štruktúra bytia, ktorú predpokladá táto prednáška, a v ktorej je schematicky naznačené miesto pre teológiu, je schematicky znázornená v troch "stupňoch" (nevyhneme sa tu axiologickému chápaniu). Problém je výstižne ich pomenovať. Teológia začína Bohom, ktorý je pôvodcom bytia, a ktorého bytie je podstatne odlišné od bytia, ako ho my poznáme, pretože jeho bytie je nevyhnutné. V schéme ho

označujem pomenovaním "Stvoriteľ", ale výstižnejšie je hebrejský pojem JHVH, ktorý je možné vykladať ako slovesnú formu "On pôsobí bytie".

Druhý stupeň je stvorené bytie, ktoré zdieľa so Stvoriteľom črty osobnosti. Podľa aristotelovského chápania je jeho najtypickejšou vlastnosťou rozum. O tom, či je to tak, by sa dalo z hľadiska hebrejského biblického myslenia diskutovať, ale pre diskusiu o komplementarite, ktorá sa týka predovšetkým racionality, je to možné prijať.

Tretí ontologický stupeň, ako ho vidí kresťanská teológia, je to, čo nazývame "hmota". Tento pojem nie je pre biblické teologické myslenia vyhovujúci, pretože vychádza z gréckeho chápania hmoty ako skutočnosti, ktorá má vlastné nezávislé bytie. Biblická teológia však tvrdí, že hmota je v každom momente svojej existencie závislá na moci Božieho slova, ktoré ju "nesie".

P E R S O N A L I T A	יהוה Stvoriteľ	T R A N S C E N D E N C I A
	νοῦς rozum	I M A N E N C I A
I M P E R S O N A L I T A	ὑλη hmota עולם	

Ak prijmeme toto schematické a zjednodušené znázornenie reality, ktoré vytvára vlastné miesto pre teológiu, vyplynie z toho niekoľko dôsledkov.

V ontológii z tejto štruktúry vyplýva popretie monizmu,¹ teda tézy, že celá realita je jedného typu a teda rovnako prístupná, či neprístupná poznaniu. Bytie Božie a stvorená existencia sa označujú rovnakými pojmami, keďže jazyk nedokáže pomenovať to, čo je mimo ľudskú skúsenosť. Dá sa však tvrdiť, že Božie bytie je *mimo existencie*, ako ju my poznáme, hoci náš spôsob jestvovania v sebe zahrňuje.

¹ Carl SAGAN, začal svoju knihu o kozme slovami vystihujúcimi materialistický monizmus: "The Cosmos is all that is or ever was or ever will be." (Kozmos je všetko, čo je, alebo kedy bolo, alebo kedy bude.)

V teologickej epistemológii platí, že mentálne udalosti nie sú identické s fyzickými udalosťami a tvrdenie, že na nich supervenujú je mylné. (Z toho napr. vyplýva, že po smrti organizmu ľudská myseľ naďalej "funguje".) Metódy poznávania, ktoré platia pre svet exaktných vied sú v teológii použiteľné len v obmedzenej miere. Človek je v exaktných vedách "pánom" experimentu, kým v teológii je "poddaným" prostredníctvom experiencie. To znamená, že teológia nevyhnutne popiera aj epistemologický monizmus. Ďalej z povedaného vyplýva, že "teória všetkého" (*Theory of Everything*) je nemožná, ak máme na mysli aj to, čo teológia nazýva transcenciou a vychádzame len z vedeckých experimentov a matematických rovníc.² Z nedostatku lepších pojmov teológia používa na realitu, ktorá je prístupná bežnej skúsenosti a experimentovaniu, pojem *imanencia*, kým na označenie neprístupnej reality, pojem *transcendencia*.³

Pre axiológiu v teológii platí, že najvyššou hodnotou, od ktorej sa odvodzujú všetky ostatné hodnoty, je neovládnuteľný, ale zároveň seba-odhaľujúci Boh. Hierarchia ostatných hodnôt nie je nemenná, ale je viazaná na slobodné rozhodnutia Boha.

0.3 SÚČASNÁ PLAUZIBILITA

Pri úvahách a tvrdeniach, ako som ich uviedol doteraz, teológia naráža na plauzibilitu, ktorá je voči nej naladená veľmi negatívne. Úspechy vedeckého myslenia, experimentovania a ovládania prírodných procesov vybuodovali v modernom človeku postoj pána všetkého, ktorý potrebuje len viac času nato, aby vedel a zvládol všetko. Predstava principiálne nepoznateľnej skutočnosti, ba dokonca jej zásahov do zákonov prírody, je pre neho prinajmenšom poburujúca.

Od čias renesancie, najprv len v niekoľkých odvážnych hlavách, potom stále v širších ľudových vrstvách, sa vybuodovala nová mentalita, radikálna pozemskosť (*Diesseitigkeit*) a radikálne vedomie imanentnosti. Prvýkrát v dejinách sveta je tu masový ateizmus a kultúra bez náboženstva, s ktorými ruka v ruke kráča istý druh pozemského náboženstva (*Diesseitsreligion*), v ktorom pojem zjavenia nemá žiadne miesto. Vychádza z presvedčenia, že toto zmyslom a rozumu prístupné univerzum je jediná skutočnosť. Ak aj jestvuje niečo božské, tak je to len tajomstvom tohto sveta. Človek je snáď ochotný pripustiť, že hlbšie mysliacim a cítiacim je dožičené na chvíľu odtiahnuť závoj tajomstva sveta, ale o zjavení sa už nehovorí ani v zmysle antických náboženstiev, ani v zmysle kresťanskom.⁴

Súčasne s odmietnutím transcendentných javov v našom svete (zjavenie, zázraky, prozreteľnosť) sa stalo náboženstvo nielen nespoľahlivým, ale až podozrivým zo zločinného obmedzovania hľadania pravdy. Za všetky trápne postoje a činy spomeniem len proces s GALILEIM:

Od čias Galileovho procesu (1633) je tu rozdelenie medzi vedou a náboženstvom, ktoré sa neustále zväčšuje. Toto bola veľmi nešťastná chvíľa pre cirkev, keď sa postavila proti rastúcemu množstvu dôkazov, ktoré preukazovali vlastnosti vedeckej pravdy. Cirkev, viac, ako ktorákoľvek iná inštitúcia, musí hľadať v každej svojej činnosti pravdu. Tí, ktorí sa boja toho, čo by vedecký objav mohol odhaliť, tí, ktorí sú nutkaní k podržaniu dogmy, ktorá protirečí vedeckým dôkazom, nie sú z pravdy a ich vplyv medzi ľuďmi bude klesať. Cirkev veľa stratila tým, že odsúdila Galilea. Veda šla od tých čias samostatnou cestou nielen skúmajúc a navrhujúc teórie, ktoré nie sú založené na Písme, ale dokonca kladúc také postuláty, ktoré sú proti Písmu. V tejto súčasnej dichotómii veriaci sú obyčajne považovaní za nerealistických, nevedeckých a menej intelektuálne schopných; vedecká komunita ich svedectvo len tak ľahko neprijíma.⁵

Hnev na "podvod náboženstva" nie je obmedzený na marxistický pokus zbaviť ľudstvo tohto ópia, ako by sa mohlo zdať nám vo východnej Európe. Uvediem len pár výrokov z knihy amerického publicistu Chestera DOLANA, ktorý nahnevane vyhlasuje: "náboženstvo... je humbug ... zákerne plánovaný úskočný podvod" ... "slovo pravda nemá žiadne opodstatnenie, keď hovoríme

² Ak objavíme úplnú teóriu, stane sa vo svojich základoch pochopiteľnou pre každého, nielen pre hrstku vedcov. Potom my všetci - filozofi, vedci, obyčajní ľudia - sa budeme môcť zúčastniť na diskusiách nad otázkou, prečo vo vesmíre existujeme. Ak nájdeme odpoveď, bude to znamenať konečné víťazstvo ľudského ducha, pretože potom pochopíme myseľ Boha. (HAWKING, S. *Stručná historie času*, s. 166.)

³ Ďalšie súvisiace problémy epistemológie (napr. problém fundacionizmu) presahujú rámec tejto prednášky.

⁴ BRUNNER, E. *Offenbarung und Vernunft*, s. 15. (Tento BRUNNEROV výrok môže vyzerat' pri súčasnom nebývalom záujme o spiritualitu zastaralý, ale keď sa lepšie prizrieme na charakter dnes populárnej spirituality, zistujeme, že je to spiritualita, ktorá je vždy len *tajomstvom tohto sveta*, tak ako to vyjadril BRUNNER.)

⁵ SHINSKEY, F. G. *Science and Faith: One Truth*. In: SCIENCE-FAITH CONFLICT?

o náboženstve."⁶ Jeho odmietnutie náboženstva je založené na presvedčení, že pre náboženskú vieru a skúsenosť nejestvujú žiadne dôkazy: "Veda, náboženstvo (a všetky disciplíny) si môžu nárokovať svoju existenciu iba vtedy, ak ich tvrdenia možno dokázať."⁷ "Chceme fakty, empirické dôkazy a odmietame slová, ktoré nevedú k ničomu inému, iba k iným slovám."⁸

Môžeme namietat', že tu ide o extrémne postoje k náboženstvu. Ak má však teológia zmysluplne komunikovať s človekom, nemôže takéto postoje ignorovať a musí s touto plauzibilitou počítať.

1. DEFINÍCIE

Predpokladajme, že sme napriek nepriaznivo naladenej plauzibilite apoň hypoteticky pripustili, že takéto miesto pre teológiu by mohlo jestvovať. Ak máme hovoriť o komplementarite vedy a teológie, je potrebné začať definíciami, ktoré aspoň pre naše uvažovanie vymedzia pojmy "veda" a "teológia".

1.1 VEDA

Aj keď ani exaktná veda to nemá po POLANYIHO,⁹ KUHNOVÝCH¹⁰ alebo FEYERABENDOVÝCH¹¹ úvahách s definíciou ľahké ("...čo sa má nazývať 'vedou' a kto má má byť nazývaný 'vedcom', musí vždy ostať vecou konvencie alebo rozhodnutia."¹²), predsa je neporovnateľne ľahšie uviesť pracovnú definíciu, ktorú bude možné v ďalšom použiť:

"Veda je usporiadané zostavenie potvrdeného poznania, vrátane metód, ktorými sa takéto poznanie rozširuje a kritérií, ktorými sa jeho pravdivosť testuje."¹³

K chápaniu vedy donedávna patrilo aj presvedčenie, že bude schopná predpovedať správanie sa akýchkoľvek zložitých systémov, ak bude mať dostatok vstupných dát.¹⁴ Teória chaosu¹⁵ a synergetika,¹⁶ zdá sa, toto presvedčenie vážne spochybňujú.

To, že sa veda niekedy chápe pozitivisticky (bez metafyziky), je výsledkom historického procesu. HUSSERL poukázal na to, že "pozitivistický pojem vedy našej doby je z historického hľadiska zvyškovým pojmom, pretože boli z neho vypustené všetky otázky zahrňované do užšieho alebo širšieho pojmu metafyziky, a medzi tým aj všetky tie tak nejasne pomenované 'najvyššie a posledné otázky'.¹⁷

1.2 TEOLÓGIA

Definícia teológie je už z povahy veci oveľa zložitejšia. Nielen preto, že jej najdôležitejším predmetom skúmania je zmyslami neprístupná realita, ale aj preto, že jestvuje neprehľadné množstvo teológií, ktoré sú navzájom viac ako nekompatibilné. Napriek tomu nejakú definíciu potrebujeme, keďže z nej sa dozvieme odpovede na otázky, ktoré si pre problém komplementarity musíme

⁶ DOLAN, C. *Obžaloba náboženstva*, s. 6.

⁷ DOLAN, C. *Obžaloba náboženstva*, s. 5.

⁸ DOLAN, C. *Obžaloba náboženstva*, s. 11.

⁹ "...akt poznania zahrňuje hodnotenie (*appraisal*); a tento osobný koeficient, ktorý formuje každé faktické poznanie, premostňuje tým rozdiel medzi subjektivitou a objektivitou." (POLANYI, M. *Personal Knowledge*, s. 17)

¹⁰ "...očividne arbitrárny prvok zložený z osobných a historických náhod, je vždy formatívnou súčasťou názorov (*beliefs*) zastávaných danou vedeckou komunitou v danom čase." (KUH. T. *The Structure of Scientific Revolutions*, s. 4.)

¹¹ "...udalosti, postupy a výsledky, ktoré robia vedy vedami, nemajú žiadnu spoločnú štruktúru." (FEYERABEND, P. K. *Rozprava proti metodě*, s. 13.)

¹² POPPER, K. *Logika vědeckého zkoumání*, s. 33.

¹³ The Wordsworth Dictionary of Science & Technology. "Science"

¹⁴ Klasicky túto myšlienku formuloval LAPLACE "Inteligencia, ktorá by v jednom okamihu poznala všetky sily, ktorými je pohybovaná príroda a situáciu bytí, z ktorých sa skladá, ak by okrem toho mala dostatočnú kapacitu na analýzu týchto dát v jednej formuli, ktorá by zahrňovala pohyby najväčších telies univerza ako aj najľahšieho atómu: pre takú inteligenciu by nič nebolo neistým, a budúcnosť tak isto ako minulosť by bola prítomná pred jej očami." (LAPLACE, P. S. *DE Introduction à la Theorie Analytique des Probabilités*. In: HAWKING, S. *Does God Play Dice?*)

¹⁵ "...chaos skoncoval s laplaceovskou fantáziou deterministickej prediktability." (GLEICK, J. *Chaos*, s. 12.)

¹⁶ "Synergia znamená správanie sa celých systémov tak, že sa nedajú predpovedať správaním ich častí študovaných oddelene." (FULLER, B. *Synergetics*, 101.01)

¹⁷ HUSSERL, E. *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*, s. 30.

zodpovedať: (1) Je teológia vedou? (2) Kde a ako získava svoje poznatky? (3) Aké sú metódy charakteristické pre jej prácu? Zároveň treba zdôrazniť, že definícia každej teológie je už neoddeliteľnou súčasťou tejto teológie - nie je možné vytvoriť ju "zvonku".

1.2.1 PRIRODZENÁ TEOLÓGIA

Prv, ako uvediem definíciu (možno je vhodné použiť skromnejšie pomenovanie "charakteristiku") teológie, z ktorej vychádzam v tejto prednáške, zdá sa mi potrebné ukázať cestu, ktorou k nej dôjdem. Táto cesta vyjasní odlišnosť tohto pohľadu na teológiu od iných definícií.

Definícia teológie môže patriť do jednej z dvoch veľkých skupín: (1) môže byť odvodená zo štúdia prírody - *theologia naturalis*, alebo (2) zo štúdia Božieho zjavenia - *theologia revelata*. K prirodzenej teológii patria napr. "dôkazy Boha" ako ich podal AKVINSKÝ alebo odvodenie Božej existencie z etiky, ako predpokladá KANT. V súčasnosti ju pestujú veriaci vedci, ktorí skúmajú imanenciu Boha v prírode. Ak nepripúšťame možnosť zjavenia a priameho stretnutia s Bohom, musíme súhlasiť s tým, že teológia je "...veda o Bohu, ktorá sa môže svojmu predmetu venovať len nepriamo, prostredníctvom štúdia náboženstiev."¹⁸

1.2.2 TEOLÓGIA ZJAVENIA

Protestantská teológia tradične vychádzala z presvedčenia, že Božím zjavením (okrem iného) je Biblia.¹⁹ Z takto prijímanej Biblie vyplýva napr. nasledovná definícia teológie: "Systematická teológia je každá štúdia, ktorá odpovedá na otázku: 'Čo nás učí celá Biblia dnes?' na ktorúkoľvek ľubovoľnú tému."²⁰

Sama Biblia upozorňuje na to, že jej litera je na pochopenie Božieho zjavenia nedostatočná ("písmeno zabíja, ale Duch oživuje" 2Kor 3:6). Preto k vyššie uvedenej definícii je nevyhnutné pridať aj tvrdenie, že teológii nestačí hovoriť o Bohu, ale musí nechať hovoriť samého Boha: "Slovo teológia pochádza z gréčtiny a znamená 'reč o Bohu'. V teológii sa ujíma slova Boh."²¹

Z vyššie uvedených úvah predkladám definíciu (charakteristiku) teológie, ktorú v tejto prednáške používam ako východisko pre úvahy o komplementarite vedy a teológie:

(Evanjelicálna) teológia je systematicky usporiadané poznanie týkajúce sa celej reality podriadené exegeticky a experienciálne vykladanému zjaveniu v Biblii. Jej špecifickým predmetom sú neopakovateľné (alebo opakovateľné, ale človekom neovládateľné) udalosti a zmyslami neprístupné skutočnosti. Komunikácia sa deje ponajviac formou svedectva.

Táto teológia nadväzuje kontakt s Bohom skrze Ježiša Krista ako historickú osobu a zároveň zjaveného Boha v ľudskom tele (inkarnácia). Na rozdiel od filozofie, ktorá tvrdí, že "o veciach, o ktorých sa nedá hovoriť, treba mlčať",²² evanjelicálna teológia považuje ľudské slová za možných nositeľov transcendentného zjavenia.

2. VEDA A TEOLÓGIA

Keď hovoríme o komplementarite vedy a teológie, vzniká dojem, že teológiu za vedu nepovažujeme. To, či teológia je veda, záleží samozrejme na definícii "vedy". Z hľadiska súčasnej plauzibility, ktorá pod pojmom "veda" takmer automaticky rozumie matematizované prírodné vedy, je zozumiteľnejšie teológiu s vedou nestotožňovať. Začnem teda práve touto otázkou.

2.1 JE TEOLÓGIA VEDOU?

Na otázku, či je teológia vedou, je možné odpovedať čiastočne záporne a čiastočne kladne:

- *Teológia nie je veda, pokiaľ ide o (1) exaktné experimentovanie, (2) predpovedanie kontrolovaných udalostí, (3) všeobecnú prístupnosť poznania.*

¹⁸ PANNENBER, W. *Wissenschaftstheorie und Theologie*, s. 349.

¹⁹ Diskusia o tom, čo znamená tvrdenie, že "Biblia je Božím zjavením" presahuje rámec tejto prednášky. Treba ale poznamenať, že tu nejde o nejaké pozitivistické chápanie, ktoré stotožňuje duchovné zjavenie s písaným textom.

²⁰ GRUDEM, W. *Systematic Theology*, s. 21.

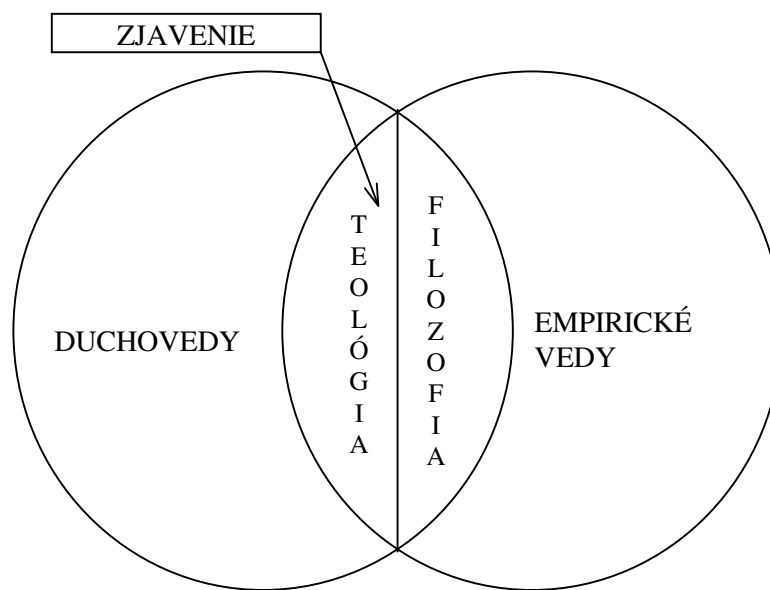
²¹ WALDENFELS, H. *Kontextová fundamentálna teológia*, s. 37.

²² Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen. (WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*, 7)

- *Teológia je veda*, pokiaľ ide o (1) kritické myslenie o platnosti výsledkov, (2) opodstatnenie poznania skúsenosťou, (3) logická systematizácia poznatkov.

Problém všeobecnej prístupnosti teologického poznania komentovali protestantskí teológovia v súvislosti s tzv. *theologia regenitorum*. Luteránsky teológ HOLLAZ k tomu napísal (r. 1707): "Teologické poznanie opravdovo znovu-narodeného a obnoveného človeka je ...duchovné poznanie, v ktorom sa doslovný zmysel biblického jazyka aplikuje podľa použitia určeného Svätým Duchom a pôsobí duchovné a zbožné city srdca. Poznanie neznovunarodeného teológa je púhe poznanie slov, ktoré sa aplikuje na skúmanie, rozvinutie a vnímanie zmyslu Písma, a nie na použitie určené Svätým Duchom."²³

Niektoré spochybnenia svojej vedeckosti teológia zdieľa s tzv. "duchovedami",²⁴ ktoré podobne ako ona nemôžu so svojím predmetom experimentovať (napr. história). Schematické znázornenie vzťahu exaktných vied, duchovied, filozofie a teológie vyjadruje skutočnosť, že teológia (a filozofia) skúmajú svoj predmet metódami (pokiaľ možno) exaktných vied, ako aj metódami duchovied, pričom teológia zjavenia skúma svoj predmet aj prostredníctvom Božieho zjavenia.

2.2 VEDECKÁ NEJEDNOZNAČNOSŤ TEOLÓGIE

Teológii sa snáď najviac vyčíta nedokázateľnosť tvrdení, čo vedie k takému množstvu protichodných teologických názorov, že veľká časť vedeckej komunity odmieta možnosť, že by teológia mohla mať akékoľvek jednoznačné tvrdenia alebo výsledky.

Ak sa však na nejednoznačnosť výsledkov teológie pozrieme bližšie, zisťujeme, že nie je až taká nepochopiteľná. V prvom rade je problematická voľba východiskového poznania, ktorým sa budú výsledky hodnotiť. Ak také poznanie máme, zistíme, že teológia má nedostatok informácií na to, aby

²³ SCHMID, H. *Doctrinal Theology*, s. 27/19

²⁴ Dávam prednosť pojmu "duchovedy" pred pojmom *humanitné vedy*, ktoré môžu znamenať od "opak vied reálnych" (ŠALING, S., - IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M., - MANÍKOVÁ, Z. *Veľký slovník cudzích slov*, s. 496) cez "súbor diskurzov, ktorých predmetom je človek ako empirická bytosť" (FOUCAULT, M. *Slová a veci*, s. 352) alebo "tie vedy, ktoré študujú ľudskú spoločnosť a jej výtvyry" (Heslo "humain". In: FOUQUET, E. (ed.) *Dictionnaire Hachette*, s. 920) až po "gramatiku, rétoriku, latinčinu, gréčtinu a poéziu, tak nazvané pre svoje poľudšťujúce účinky" (Heslo "humanity". In: SCHWARZ, C. (ed.) *The Chambers Dictionary*, s. 814). Duchovedy (*Geisteswissenschaften*) sa od čias DILTHEYHO spájajú s hermeneutickou metódou, ktorá ich pre účely tejto práce najlepšie odlišuje od empirických vied používajúcich metódu experimentálnu. Tento dualizmus nie je absolútny a obe metódy je možné nájsť ako v duchovedách tak aj v empirických vedách. (PANNENBERG, W. *Wissenschaftstheorie und Theologie*, s. 137.)

odpovedala na otázky, ktoré vznikajú v empirických vedách (problém extrapolácie času, obmedzenia zmyslového poznania ap.). Kresťanská náboženská skúsenosť je síce dosť reálna, aby sa veľká časť ľudstva dokázala zhodnúť na jej pravdivosti, ale nie je ovládateľná (opakovateľná) s použitím formalizovaných experimentálnych postupov a štandardizovaných pojmov. Tento fakt je úzko spojený s obmedzenými možnosťami ľudskej reči, ktorá nemôže do svojich pojmov uchopiť realitu transcendentna. Okrem toho, ak je základná požiadavka kresťanskej teológie správna, totiž požiadavka *viery*, tak potom teológia nevyhnutne musí operovať v priestore, kde je bezprostredné poznanie nahradené dôverou v Božie výroky. Viera zároveň umožňuje *neveriu*, čo je nevyhnutná možnosť, ak má byť človek slobodnou bytosťou a viera etickým rozhodnutím.

Komunikácia kresťanského teológa sa preto neodohráva na úrovni vedeckého dokazovania, ale v rovine svedectva o experienciálnom poznávaní na základe zjavenia, logiky a zmyslových dát.

2.3 FORMULÁCIA PROBLÉMU KOMPLEMENTARITY

2.3.1 ALTERNATÍVY VZŤAHU VEDA-TEOLÓGIA

Prv, ako sa budem venovať problému komplementarity, aspoň stručne spomeniem iné možnosti vzťahu medzi vedou a teológiou (vierou, náboženstvom). KREMPASKÝ sa pri vzťahu veda-viera pýta: "Ako možno všeobecne kvalifikovať povahu týchto vzťahov? Sú to vzťahy vyjadrujúce indiferentnosť, vzájomnú konkurenciu, antagonizmus, či komplementaritu?"²⁵

Zdá sa, že v zásade jestvujú štyri možnosti vzťahu medzi vedou a náboženstvom:

Typológia, ktorú vypracoval Ian Barbour, sa nazýva "spôsoby ako dať do vzťahu vedu a náboženstvo". Prvýkrát bola publikovaná r. 1988, nepatrne rozšírená r. 1990 a r. 1997, a použitá na reštrukturalizáciu materiálu z jeho Giffordovských prednášok z r. 1990 pre širšiu verejnosť r. 2000. Stále je najrozšírenejšou typológiou v tejto oblasti. BARBOUR zaznamenáva štyri typy vzťahu, ku ktorému patria pod-typy: (1) Konflikt (vedecký materializmus, biblický doslovizmus); (2) nezávislosť (kontrastujúce metódy, odlišné jazyky); (3) dialóg (hraničné otázky, metodologické paralely); (4) integrácia (prirodzená teológia, teológia prírody, systematická syntéza).²⁶

Podľa môjho názoru z hľadiska "Božieho oka"²⁷ platí typ (4). Z hľadiska obmedzených možností nášho poznania si myslím je najlepším riešením BARBOUROV typ vzťahu (3). Tam, kde má teológia Božie zjavenie, pozerá sa na realitu "Božím okom", ale sotva môže pravdivosť tohto pohľadu vedeckými metódami dokázať. Pri ostatných problémoch si takýto "pohľad zvonku" nemôže nikto nárokovať - preto zrejme musíme ostať pri dialógu a niekedy aj (zdanlivom) konflikte vedy a teológie.

2.3.2 PREČO HOVORÍME O KOMPLEMENTARITE?

Pohľad na svet formovaný exaktnými vedami nevyhnutne predpokladá uniformitu skúmanej reality v čase a priestore. Predpoklad je, že zákony, ktoré pozorujeme v prírode dnes, môžeme extrapolovať v čase do minulosti aj do budúcnosti a v priestore do neobmedzenej vzdialenosti.

Teológia síce predpokladá dualizmus večného Boha a stvoreného sveta, ale keďže svet je dielom jedného Boha, ktorý ho neustále ovláda, aj v teológii je prítomný motív, ktorý vedie k vytváraniu *jedného* obrazu reality. Ešte významnejším motívom je presvedčenie, že jestvuje *jedna* pravda, ktorú je možné spoznávať. Takže aj napriek tomu, že realita je pluralitná (nestvorená - Boh; stvorená-duchovná; stvorená-fyzická; niekedy sa zjednodušuje na *prirodzenú a nadprirodzenú*²⁸), teológia má dobrý dôvod hľadať taký pohľad na realitu, ktorý nevedie k nezmieriteľným rozporom.

²⁵ KREMPASKÝ, J. *Veda verus viera?* s. 10.

²⁶ RUSSELL, R.J. *Theology and Science: Current Issues and Future Directions*.

²⁷ Výraz som prevzal od Hilaryho PUTNAMA z knihy *Realizmus s ľudskou tvárou*.

²⁸ Tvrdenie, že "Evanjeliálne kresťanstvo vymyslelo nadprirodzenú oblasť ako reakciu na osvietenstvo" (WINK, W. *Biblical Theology and Social Ethics*, In: KRAFTCHICK - MYERS - OLLENBURGER: *Biblical Theology*, s. 263) je prinajmenšom neinformované, ktorá neberie do úvahy Tomáša Akvinského. (napr. *Summa Theologiae*, II/1, Q 62: *Sed id quod est divinum, est supra naturam hominis.... Sed in ordine ad ea quae supra naturam sunt, ad nihil horum sufficit natura potentiae. Et ideo oportet fieri superadditionem habitus supernaturalis quantum ad utrumque*. Okrem toho rozlišovanie medzi milosťou a prirodzenosťou používal už AUGUSTINUS.)

Takýto pohľad umožňuje práve komplementarita - vzájomné dopĺňanie - hoci dalo by sa argumentovať, že teológia nedoplňuje vedu, ale ju obsahuje a veda nedoplňuje teológiu, ale ju predpokladá.

2.3.3 OBMEDZENIE TOTALITY

2.3.3.1 VZÁJOMNÉ UZNANIE HRANÍC

Komplementarita v sebe obsahuje vymedzenie hraníc. Predpokladá súhlas s názorom, že ako veda tak aj teológia poskytujú len *čiastkové* poznanie celej reality. Pokiaľ ide o vedu, je to sám rozum, ktorý ukazuje hranice tohto druhu poznania. Ako povedal PASCAL: "Posledný zákrok (*démarche*) rozumu je uznanie, že jestvuje nekonečno vecí, ktoré ho prekračujú. Je to len jeho slabosť, ak nedôjde k tomu, že by to vedel. Ak prirodzené veci ho prekračujú, čo povieme o nadprirodzených?"²⁹ Pre teológiu nie je ťažké nájsť podobné výroky v Biblii: "Naše poznanie je neúplné a naša schopnosť hovoriť to, čo Boh zjavil, je neúplná." (1Kor 13:9)³⁰

2.3.3.2 "BOH MEDZIER"

Pri uznaní limitovaného poznania nemôže ísť len o uznanie momentálneho *stavu poznania*, ale o uznanie *trvalej* a *principiálnej* nemožnosti úplného poznania celej reality metódami vedy, alebo teológie. Odsunutie Boha do "medzier" ...len do tých oblastí, kde ešte ľudské poznanie nedosiahlo ...je trápny výsmech dynamického, nekonečného, všetko-prenikajúceho Boha Biblie, ktorý je zároveň imanentný v každej časti svojho vesmíru ...ako aj nezmerateľne transcenduje každú našu predstavu."³¹

Na druhej strane, ak teológia stojí na zjavení, ktoré sa len vo veľmi obmedzenej miere vyjadruje k predmetu exaktných vied, neostáva jej nič iné, ako starostlivo analyzovať *vedecké* výsledky vedy (na rozdiel od filozofických a teologických špekulácií) a tieto porovnávať s teologickými dogmami, či tézami, ktorých formulácie môžu byť upresňované.

2.3.3.3 POHORŠENIE

Pri všetko ohľaduplnosti sa kontakty medzi vedou a teológiou sotva môžu zbaviť pohoršenia. Vedecká metóda pri experimentálnom zaobchádzaní s prírodnými javmi nemôže potrebovať čosi ako *zázrak*. Ale základným predpokladom teológie, o ktorú tu ide, je *zjavenie*, čo patrí do kategórie zázraku:

Veriť v zjavenie znamená veriť v zázrak, v niečo, čo prichádza spomimo sveta a vlamuje sa do sveta. ...Zázrak je ale pre dnešného človeka mrzutosťou (*Árgernis*). Evanjelium je večné bláznovstvo a pohoršenie pre "prirodzeného človeka".³²

Pre teológiu je trvalým pohoršením vedecké spochybňovanie teologických (alebo cirkevných) dogiem. Teológia založená na biblickom zjavení síce nemôže vedu odmietat' - keby tak urobila, bola by proti svojmu vlastnému výkladu reality - ale vždy tu bude možnosť nedorozumenia alebo predsudkov zo strany teológov. Spomeňme len neslávny proces proti GALILEOVI (17. st.), ktorému by sa bolo dalo vyhnúť, keby cirkev pripustila, že jej exegéza Biblie nie je dokonalá: "Cirkev sa mohla vyhnúť tomuto monoklu pod okom, keby bola Biblii dovolila používať fenomenologický jazyk, ktorý je legitímnym opisom vecí tak, ako sa javia."³³

Niektoré otázky sú sporné v rámci samotnej teológie. Môže jestvovať v Bohom stvorenom a riadenom vesmíre *náhoda*? "Poškrabte vedu náhodou a vykrváca na smrť"³⁴ je tvrdenie, ktoré môže byť nedomyslené, pretože si nárokuje vylúčenie náhody z Božej prozreteľnosti.

²⁹ PASCAL, B. *Pensées*, 267 (188 la dernière démarche de la raison est de reconnaître qu' il y a une infinité de choses qui la surpassent. Elle n' est que faible si elle ne va jusqu'à connaître cela. Que si les choses naturelles la surpassent, que dira (-t-) on des surnaturelles ?)

³⁰ ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεῖομεν·

³¹ GREEN, M. *Runaway World*, s. 45.

³² BRUNNER, E. *Offenbarung und Vernunft*, s. 322.

³³ SPROUL, R.C. *Not a Chance*, s. 70.

³⁴ SPROUL, R.C. *Not a Chance*, s. 63.

3. KLASICKÁ KOMPLEMENTARITA

Pojem *komplementarita* je možné chápať tradične ako slovo odvodené z latinského *complementum* (doplnok, doplnenie). Adjektívum *komplementárny* (doplňajúci sa, doplnkový) sa používa v spojeniach *komplementárne farby* (spolu vytvárajú biele svetlo), *komplementárne uhly* (spolu tvoria 90° uhol), *komplementárne intervaly* (spolu tvoria oktávu). Idea, ktorú vyjadruje takto použitý pojem *komplementarita*, predstavuje *celok zostavený z častí*.

Ak hovoríme o komplementarite vedy a teológie v tomto zmysle, vyjadrujeme názor, že celok poznania, alebo poznanie celku (celej reality), sa skladá z viacerých (aspoň dvoch) častí - vedy a teológie - ktoré si navzájom neprotirečia, ale sa dopĺňujú.

3.1.1 PRÍKLADY KLASICKEJ KOMPLEMENTARITY

Skúmať konkrétne komplementarity vedy a teológie presahuje cieľ tejto prednášky. Preto uvádzam len niekoľko príkladov na ilustráciu. Uvedené príklady, samozrejme, nie sú vyčerpávajúce, ani nie sú zoradené v nejakom logickom poriadku. Majú len ukázať, čo môžeme myslieť pod "klasickou komplementaritou" vedy a teológie. Treba tiež zdôrazniť, že dvojice sa navzájom nevylučujú, v žiadnom prípade sa tu nedá určiť pevná hranica, ktorá by oddeľovala exaktné vedy od teológie, tým menej to platí o vedách humanitných, ktoré majú ešte ďaleko viac spoločného s teológiou.

3.1.1.1 OBLASTI SKÚMANIA

VEDA	TEOLÓGIA
<ul style="list-style-type: none">• súčasnosť, história, futuroológia (extrapolácia)• čiastková realita (jednotlivé existencie)• príroda (hmota)• veci, javy• čo je (fakticita)• zákony mysle (logika, matematika)• javy determinované zákonmi• kauzalita (relatívny zmysel diania)• energia hmoty	<ul style="list-style-type: none">• stvorenie, eschatológia, večnosť• realita ako celok (bytie)• oblasť nadprirodzeného• Božie slovo• čo má byť (etika)³⁵• zákony ducha (spiritualita)• javy vyplývajúce zo slobodnej vôle• teleológia (absolútny zmysel diania)• Božia moc

3.1.1.2 METÓDY SKÚMANIA

VEDA	TEOLÓGIA
<ul style="list-style-type: none">• hľadanie zákonitostí (v spleti javov)• pozorovanie a spoľahlivá deskripcia• kritičnosť (racionalita)• experiment (opakovanie ovládnutím)• indukcia• vysvetlenie (matematika, logika, kauzalita)	<ul style="list-style-type: none">• postulovanie zákonitostí (Boh je racionálny)• pozorovateľ - človek ako obraz Boží• spoľahnutie (viera)• experiencia (opakovanie poddaním sa)• dedukcia• porozumenie (hermeneutika, intuícia)

3.1.1.3 CIELE SKÚMANIA

VEDA	TEOLÓGIA
<ul style="list-style-type: none">• objasniť• ovládnuť• využiť	<ul style="list-style-type: none">• pochopiť• obdivovať• uctievať

3.1.2 ZÁVER KLASICKEJ KOMPLEMENTARITY

Z vyššie uvedených príkladov je pravdepodobne dostatočne jasné, že klasická komplementarita je sekundárny pojem, ktorý predpokladá dualistickú (prípadne pluralistickú) ontológiu, ktorou začínala táto prednáška. V návaznosti na túto ontológiu kresťanská teológia postuluje aj niektoré špecifické poznávacie procesy, ako sú napr. Božie zjavenie alebo duchovné znovunarodenie (*παλιγγενησία*). Zjavenie je prameňom poznania tam, kde nesiahá ľudská skúsenosť (Božie bytie; stvorenie ap.)

³⁵ "Poznanie skutočnosti nie je to isté, ako poznanie vonkajších procesov, ale odhalenie (*Erschauen*) podstaty vecí." (BONHOEFFER, D. *Ethik*, s. 68.)

a znovunarodenie uschopňuje človeka toto zjavenie vnímať a interpretovať - podľa Ježišových slov "ak sa niekto nenarodí znovu, nemôže vidieť kráľovstvo Božie" (Ján 3:3).

4. KODAŇSKÁ KOMPLEMENTARITA

4.1 PRINCÍP KOMPLEMENTARITY VO FYZIKE

Popri tradičnom chápaní pojmu komplementarita sa v súvislosti kvantovou fyzikou³⁶ objavil ďalší výklad tohto slova, ktorý sa niekedy nazýva "kodaňská komplementarita" alebo "kodaňská interpretácia" podľa dánskeho fyzika Nielsa BOHRA, ktorý pôsobil v Kodani. BOHR použil tento koncept na výklad HEISENBERGOVHO princípu neurčitosti a v tomto zmysle je komplementárnosť definovaná ako "...fyz. vlastnosť kvantových sústav spočívajúca v tom, že pri opise stavu sústavy sa príslušné dynamické veličiny rozpadajú na dve skupiny vzájomne sa vylučujúcich veličín a vzájomne sa dopĺňujúcich (komplementárnych) veličín"³⁷ Presnejšie formulovaná definícia môže znieť takto:

...chovanie istých entít je možné úplne opísať pomocou jedného z dvoch vzájomne sa vylučujúcich 'klasických' modelov. Jeden aspekt jeho chovania je možné opísať modelom A, iné aspekty modelom B; pritom však neexistuje žiadny aspekt jeho chovania, ktorý umožňuje alebo vyžaduje, aby bol správny rovnako model A aj B, ani nie sú dôvody k výroku, že príslušná entita 'je' A alebo 'je' B, alebo 'je' A aj B.³⁸

Princíp komplementarity spochybňuje zhodu skutočných procesov v mikrosvete s modelmi z makrosveta, ktoré používame na ich vysvetlenie. HEISENBERG k tomu poznamenal: "Nedá sa jednoducho povedať, že prírodné vedy opisujú a vysvetľujú prírodu; ...opisujú prírodu ako vystavenú našej metóde skúmania."³⁹ Toto všetko otvára závažnú otázku o miere a vlastnostiach zhody medzi myslením a "objektívnou realitou" - nie nepodobnú KANTOVEJ otázke na *Ding an sich* (vec osebe). A hoci princíp kodaňskej komplementarity je jedným z prijatých spôsobov výkladu kvantových javov, nedá sa povedať, že by bol všeobecne prijatou a nikým nespochybňovanou teóriou.⁴⁰ Tento kritický postoj ku komplementarite je akýmsi pokračovaním debát, ktoré viedli na túto tému BOHR s EINSTEINOM, a ktoré POPPER označil za "zápas Titanov".

BOHR prvýkrát prednášal o komplementarite r. 1927 v mestečku Como (Taliansko). Neskôr sa pokúsil v mnohých prednáškach zovšeobecniť ho na biológiu, psychológiu, neurológiu, kultúru atď. Roku 1957, v práci s názvom "Fyzika a problém života", povedal, že vo všeobecnosti "...pojem komplementarity sa týka priamo našej pozície ako pozorovateľov v oblasti skúsenosti, kde jednoznačná aplikácia pojmov používaných na opis javov závisí podstatne na podmienkach pozorovania.

(Roku 2004 Shahriah AFSHAR publikoval na základe svojich experimentov spochybnenie kodaňského výkladu kvantovej mechaniky. Táto diskusia ešte nie je ukončená, ale zdá sa, že odborníkov nepresvedčil a niektorí spochybňujú platnosť jeho experimentu.⁴¹)

Pre teológiu nie je natoľko dôležité *riešenie* problému kodaňskej interpretácie, ako jeho *jestvovanie*, pretože teológia dávno pozná podobný problém nekompatibilných výkladov,⁴² ktoré sú nevyhnutné pre pochopenie teológie ako systému.

4.2 ANALÓGIE KODAŇSKEJ KOMPLEMENTARITY

"Veda a náboženstvo - či sa to niekomu páči alebo nie - sú tiež vo vzájomnom komplementárnom vzťahu".⁴³ Ponechám bokom otázku, či sa toto tvrdenie dá považovať za dokázané (alebo dokázateľné), isté však je, že mnohé javy vyzerajú z hľadiska vedy a teológie nekompatibilne,

³⁶ Fotón alebo svetlo má buď vlastnosti častice, alebo vlastnosti vlny, ale nikdy nie je možné merať ich súčasne.

³⁷ ŠALING - IVANOVÁ-ŠALINOVÁ - MANÍKOVÁ *Veľký slovník cudzích slov*, s. 638.

³⁸ McGRATH, A. *Dialog přírodních věd a teologie*, s. 230.

³⁹ HEISENBERG, W. *Physics and Philosophy*. In: PEARCOVÁ R. - THAXTON, C.B. *Duše vědy*, s. 195.

⁴⁰ Kodaňská interpretácia vedie k paradoxom, ktoré nie všetci fyzici sú ochotní pripustiť. Vyčítajú jej popieranie kauzality, popieranie filozofického realizmu a predpoklad nekonečnej rýchlosti pôsobenia na diaľku.

⁴¹ <http://motls.blogspot.com/2004/11/violation-of-complementarity.html> (25. 5. 2006)

⁴² Často diskutovaný je napr. problém kalvinizmu a arminianizmu.

⁴³ KREMPASKÝ, J. *Veda verus viera?*, s. 99.

a predsa vedecké ako aj teologické vysvetlenie je z hľadiska chápania sveta ako totality zákonov, alebo totality činov (Božích a ľudských) nevyhnutné.

Uvediem niekoľko príkladov, ktorých ani stručné rozvedenie by nebolo praktické, pretože vyvolá viac otázok, ako ich môže zodpovedať. Obmedzím sa preto len na vymenovanie niektorých dôležitých oblastí:

VEDA	TEOLÓGIA
<ul style="list-style-type: none"> • dianie v prírode ovládajú fyzikálne zákony • slovo nasleduje po realite (deskripcia) • náhoda (dejiny ako proces bez cieľa) • kauzalita a determinovanosť udalostí⁴⁴ • Biblia ako literárne dielo • človek ako biologická jednotka • historický Ježiš 	<ul style="list-style-type: none"> • Boh nesie všetko slovom svojej moci (Heb 1:3) • realita nasleduje po slove (preskripcia) • prozreteľnosť (eschatologický cieľ dejín) • sloboda Božia v historickom dianí⁴⁵ • Biblia ako Božie slovo • človek ako obraz Boha • inkarnovaný Boh

Niektoré z uvedených príkladov komplementárnych výkladov sú obdobné, ako som uviedol pri klasickej komplementarite s tým rozdielom, že tu ide o konfrontáciu na spoločných predmetoch skúmania, kde sa metódy skôr navzájom vylučujú, ako dopĺňajú, no napriek tomu sa nemôžeme ani jednej z nich vzdať.

5. ZÁVER

Na záver by som chcel znovu zdôrazniť, že diskusia o vzťahu medzi vedou a teológiou musí začať vytvorením plnoprávneho miesta pre teológiu, ako pre poznanie, ktorému uznáme vlastný prameň, predmet a metódu skúmania. Až potom môžeme diskutovať o jednotlivých komplementaritách, ktorých podrobnosti sa nutne musia meniť s mierou poznania v jednej ako aj druhej oblasti. Takto môžu niektoré protirečivé komplementarity zanikať a iné zasa vznikať. Dôležité je, aby rozdiel nespočíval natoľko v odlišnosti skúmaných vecí, ako skôr v spôsobe ich spracovania: kým veda pracuje *coram hominibus*, teológia musí pracovať *coram Deo*.

LITERATÚRA

- BRUNNER, E. *Offenbarung und Vernunft*;
 GEISLER, N. - BROOKS, R. *When Skeptics Ask*;
 GETTYS-KELLER-SKOVE: *Physics Classical and Modern*;
 HAWKING, S. *Stručná história času*;
 KREMPASKÝ, J. *Vzťahy medzi prírodnými vedami a teológiou*. In: *Kresťanstvo a fyzika*;
 KREMPASKÝ, J. *Veda verus viera?*
 McGRATH: *Dialog přírodních věd a teologie*;
 SPROUL, R. C. *Not a chance!*

⁴⁴ Charakterizujú ju tri TROELTSCHOVE "zákony" historického diania: (1) analógia, (2) imanentná kauzalita, (3) korelácia udalostí.

⁴⁵ Čo sa stalo, stalo sa tak, ako sa stalo, v tomto zmysle je to nezmeniteľné; je však táto nezmeniteľnosť nutnosťou? Nezmeniteľnosť minulého je, že sa jeho skutočné 'takto' nedá prerobiť; ale vyplýva z toho, že jeho možné 'ako' sa nemohlo stať inak? ...Budúcnosť ešte nenastala, preto však nie je menej dôležitá ako to, čo pominulo, pretože minulosť sa nestala nutnou tým, že sa stala, ale naopak sa ukázalo, že tým, že sa stala, nutnou nebola. (KIERKEGAARD, S. *Filosofické droby*, s. 87.)